

WALDEMAR ŚWIĘTOCHOWSKI

Zakład Psychologii Osobowości i Różnic Indywidualnych
Instytut Psychologii UŁ

KOMPETENCJE RODZINY W RADZENIU SOBIE ZE STRESEM SPOWODOWANYM BEZROBOCIEM JEDNEGO Z RODZICÓW

WSTĘP

Stres psychologiczny to zjawisko dobrze znane nauce od ponad 50 lat. Tradycyjnie rozpatrywany bywa, w kontekście indywidualnym, jako specyficzny zespół reakcji jednostki na różnorodne sytuacje zagrażające. Stres bywa jednak również ujmowany, w aspekcie ponadjednostkowym, jako reakcja grup czy organizacji na sytuacje, które zagrażają ich integralności i stawiają pod znakiem zapytania realizację ich podstawowych funkcji i możliwość osiągnięcia przez nie wyznaczonych celów. W takim ujęciu rozpatrywany bywa również stres rodzinny. W tym przypadku przyczyna stresu, czyli stresor, może bezpośrednio działać tylko na jedną osobę, jednak rezultaty tego działania przeciążają cały system rodzinny, mogą doprowadzić do wzrostu napięcia w rodzinie oraz głębokich zmian jej struktury lub funkcji.

Prekursorem badań nad stresem rodzinnym był R. Hill, którego koncepcję zmodyfikował i uzupełnił W. Burr (Radachowski, 1987). Zakłada ona, że stres rodzinny nie jest prostą reakcją rodziny na występującą trudność, lecz stanowi złożony i dynamiczny proces. Pierwszym jego etapem, po wystąpieniu stresora, jest jego ocena przez członków rodziny, w rezultacie czego powstaje uogólnione przekonanie rodziny o rozmiarach zagrożenia i o jej możliwościach zaradczych wobec prawdopodobnego kryzysu. Po dokonaniu oceny rodzina mobilizuje swoje zasoby (osobowe, materialne i społeczne) w celu zapanowania nad stresorem i niedopuszczenia do takiego wzrostu napięcia, które mogłoby zagrozić rodzinie jako całości. Ostatecznym

wynikiem może być prawidłowa adaptacja do stresora lub też brak adaptacji. W tym pierwszym przypadku rodzina pozostaje integralną całością, chociaż jej elementy mogły zostać przez działanie stresora zmienione. Skutkiem braku adaptacji może być kryzys rodziny, chociaż wcześniej następuje powrót do poprzedniej fazy i mobilizacja dodatkowych zasobów w celu zapanowania nad stresem (zob. Radochowski, 1987).

Najczęściej zakłada się, że na zasoby rodziny składają się właściwości poszczególnych jej członków – wszystkich lub tylko niektórych, a ich wpływ na poziom stresu rodzinnego jest addytywny. Opisany wyżej model stresu rodzinnego został rozwinięty przez H. I. McCubbin w oparciu o systemową koncepcję rodziny, co spowodowało zmianę wyjściowych założeń teoretycznych. Naturalną konsekwencją przyjęcia koncepcji systemowej musiało bowiem być założenie, że podobnie jak cechy rodziny są czymś więcej niż sumą cech poszczególnych osób, tak i zasoby rodzinne są czymś więcej niż sumą zasobów członków rodziny. Uzasadnione jest więc wyróżnienie jeszcze jednego rodzaju zasobów, mianowicie zasobów systemowych rodziny (Świątochowski, 2001), które stanowią ogół wszystkich właściwości rodziny jako systemu psychospołecznego i wzmacniają jej kompetencje w radzeniu sobie z sytuacją trudną i problemową. Zasoby te zawierają się w najważniejszych obszarach funkcjonowania rodziny.

Jedną z koncepcji teoretycznych, dostarczających systematycznego i, jak można sądzić, pełnego opisu takich obszarów jest teoria systemowa McMaster (Epstein i in., 1982; Epstein i in., 1983), wzbogacona przez P. Steinhauera i współpracowników (Steinhauer i in., 1984). W rezultacie powstał procesualny model funkcjonowania rodziny, który ze względu na różnorodność perspektyw analizy systemu rodzinnego zwany jest niekiedy wielowymiarowym modelem rodziny (Świątochowski, 2003). Opisuje on rodzinę jako złożony system, w którym można wyróżnić następujące obszary funkcjonowania:

- realizacja zadań (RZ) – radzenie sobie z bieżącymi zadaniami i trudnościami,
- pełnienie ról (PR) – podział ról rodzinnych i ich pełnienie przez konkretne osoby,
- komunikacja (Kom) – proces wymiany informacji pomiędzy członkami rodziny,
- ekspresja/reaktywność emocjonalna (ERE) – wrażliwość i ekspresja emocjonalna,
- zaangażowanie uczuciowe (ZU) – więzi uczuciowe w rodzinie,
- kontrola (Ktr) – uporządkowanie i przewidywalność procesów rodzinnych,
- wartości i normy (WiN) – podstawowe normy i wartości przyjęte w rodzinie,

- oczekiwania społeczne (OS) – spostrzeganie własnej rodziny na tle innych rodzin,

- obronność (Obr) – tendencje do obrony rodzinnego *image*.

Dokładniejszy opis wymienionych obszarów rzeczywistości rodzinnej zawarty został w opracowaniach autora (Świątchowski, 2001, 2003). W dalszej części artykułu stosowane będą skrótowe ich oznaczenia (jak w nawiasach powyżej). Przedstawiony model rodziny opisuje zarówno patologiczne przejawy procesów rodzinnych, jak i prawidłowe formy jej funkcjonowania. Wymienione wyżej kategorie stają się dzięki temu wymiarami kompetencji rodzinnych w różnych obszarach jej funkcjonowania (Walsh, 1982).

Sytuacje stresu rodzinnego mogą wywoływać różne zmiany adaptacyjne w obrębie wymienionych obszarów. Na skutek zwiększonej mobilizacji niektóre spośród tych obszarów stają się bardziej funkcjonalne niż to miało miejsce dotychczas. W innych natomiast możemy zaobserwować elementy dezorganizacji i dysfunkcjonalności. Dla przykładu silny stres wywołany zagrożeniem bytu rodziny może spowodować wzrost spójności systemu, wyrażony zwiększoną liczbą i nasileniem pozytywnych relacji pomiędzy osobami, przy jednoczesnym wzroście chaosu i dezorganizacji życia rodzinnego, spowodowanymi nieskutecznymi i panicznymi próbami zapobieżenia stresowi itd.

O funkcjonowaniu rodziny decydują wszystkie jej elementy składowe: podsystemy, granice, interakcje itd. Badacze zgodnie jednak stwierdzają, że elementem decydującym jest para małżeńska, określana niekiedy jako „architekci rodziny”. Dlatego też można przypuszczać, że wzorce adaptacji rodziny do sytuacji stresu psychospołecznego są w decydującym stopniu wyznaczone przez wzorce adaptacyjne tego właśnie podsystemu rodziny i on będzie przedmiotem badań empirycznych, relacjonowanych w dalszej części artykułu.

PROBLEMATYKA BADAWCZA

Utrata pracy i bezskuteczne jej poszukiwanie jest sytuacją trudną, która zmusza do dokonania wielu zmian w sposobie funkcjonowania rodziny, rezygnacji z osiągnięcia niektórych celów i zmiany planów życiowych (np. rezygnacji z dalszej nauki i rozpoczęcia pracy zawodowej przez dorastające dzieci, przekwalifikowania się itd.). Stanowi to więc wyzwanie dla całego systemu rodzinnego, który może zareagować dysfunkcjonalnością w niektórych obszarach i jednocześnie zmobilizować dodatkowe zasoby w celu poradzenia sobie z problemem, i zaadaptowania się do stresora. Celem badań jest ustalenie wzorców adaptacji rodzin w sytuacji stresu, spowodowanego bezrobociem jednego z rodziców.

Pierwszy problem badawczy dotyczył ustalenia obszarów, w których wzrosła funkcjonalność rodziny i tych, w których pojawiły się oznaki dysfunkcjonalności. Na podstawie wyników badań nad wpływem bezrobocia na rodzinę (m. in. Mańk, 1991; Ratajczak, 1995; Rymarz, 1999) można przypuszczać, że:

- 1) rodziny z osobą bezrobotną wykazują dysfunkcjonalność w instrumentalnych obszarach swojego funkcjonowania, dotyczących radzenia sobie z bieżącymi trudnościami, pełnieniem ról rodzinnych i komunikacją;
- 2) rodziny dotknięte stresem bezrobocia oceniają swoje funkcjonowanie jako korzystne w emocjonalnych wymiarach systemu, odnoszących się do związków uczuciowych i ekspresji emocji.

Problem drugi można wyrazić w pytaniu: Czy ocena funkcjonalności rodziny jest zróżnicowana w zależności od tego, kto jest osobą bezrobotną; mąż (zarazem ojciec) czy żona (matka)? Dotychczasowe ustalenia nie pozwalają przewidywać jednoznacznej zależności w tym zakresie ani, tym bardziej, nie dostarczają przesłanek do przypuszczeń, które rodziny są ogólnie stosunkowo bardziej funkcjonalne, a w których można zauważyć oznaki kryzysu.

Problem trzeci związany jest z wymiarem, określanym jako samoocena rodzinna. Jest to ocena siebie samego w związku z pełnioną w rodzinie rolą i zajmowanym w niej miejscem. Może wyrażać się np. przekonaniem: „Jestem dobry ojcem”, „Nie radzę sobie jako głowa rodziny” itp. Tak rozumiana samoocena rodzinna prawdopodobnie jest związana z jednostkową i asyduacyjną samooceną każdego członka rodziny, ale z pewnością nie jest z nią tożsama. Można założyć, że sytuacja bycia osobą bezrobotną wpływa na obniżenie samooceny rodzinnej.

Celem badań w tym zakresie była więc odpowiedź na dwa pytania:

- 1) czy istotnie bezrobocie związane jest z obniżeniem samooceny rodzinnej osoby bezrobotnej, oraz
- 2) czy samooceny rodzinne osób bezrobotnych pozostają w związku z funkcjonalnością rodziny jako całości?

METODA BADAŃ

Badania przeprowadzono za pomocą Kwestionariusza rodzinnego (KR), który stanowi adaptację Family Assessment Measure P. Steinhauera i współpracowników (Steinhauer i in., 1984). Kwestionariusz umożliwia poznanie ocen członków rodziny w aspekcie ogólnego oszacowania kompetencji funkcjonalnych całego systemu, wzajemnych ocen relacji w diadach oraz in-

dywidualnych samoocen w aspekcie funkcjonowania w rolach rodzinnych. W relacjonowanych tutaj badaniach zastosowano perspektywę pierwszą – oceny ogólne (Kwestionariusz ogólnej oceny rodziny) i trzecią – samooceny (Kwestionariusz samooceny rodzinnej) (Cierpka, Frevert, 1994).

Zgodnie z koncepcją teoretyczną, na której test został oparty, dotyczy on dziewięciu wymiarów rodziny, wymienionych wcześniej. Wersja polska zastosowana w badaniach opracowana została przez zespoły badawcze z UJ w Krakowie i IPiN w Warszawie (Beauvaleur i in., 2002).

Test ma bez wątpienia wysoką trafność teoretyczną, ponieważ został oparty na spójnej i empirycznej koncepcji funkcjonowania systemu rodzinnego. Natomiast wartości psychometryczne kwestionariuszy rodzinnych są niejednoznaczne. Większość ich skal wykazuje wystarczającą rzetelność, chociaż jest ona zróżnicowana (najwyższa – w skalach relacji afektywnych od 0,746 do 0,809, w zależności od perspektywy oceniania (ogólna lub samoocena rodzinna), a najniższa w kwestionariuszu relacji 2-osobowych – 0,363). Generalnie jednak 49 współczynników α -Cronbacha (na 56 analizowanych) przyjęło wartości powyżej 0,50, uznawane powszechnie za wystarczające.

Kwestionariusz rodzinny ogólnie dobrze różnicuje rodziny funkcjonalne od dysfunkcyjnych. Wprawdzie poszczególne skale testu nie badają ortogonalnych wymiarów rodziny i nie jest w pełni uzasadnione interpretowanie ich jako pojedynczych, niezależnych od siebie zmiennych, lecz istnieją przesłanki pozwalające na interpretację funkcjonowania rodziny w kategoriach bardziej ogólnych cech (Beauvaleur i in., 2002).

OSOBY BADANE

Badaniem objęto 45 rodzin, w których jedno z rodziców przez 6–12 poprzedzających miesięcy pozostawało bez pracy w rezultacie strukturalnej redukcji personelu lub likwidacji ich poprzedniego miejsca zatrudnienia. Badanych rekrutowano z pomocą powiatowych urzędów pracy w ich miejscach zamieszkania, którymi były miasta liczące od kilkunastu do 60 tys. mieszkańców.

Wiek osób bezrobotnych zawierał się w granicach 25–45 lat. W 22 rodzinach osobą bezrobotną była kobieta, a w 23 – mężczyzna. Wszystkie badane rodziny miały dwoje dzieci; te z nich, które ukończyły 12 lat, także wypełniały Kwestionariusz ogólnej oceny rodziny. Dwadzieścia pięć osób „indeksowych” (bezrobotnych) miało wykształcenie średnie, pozostali – zawodowe. Ich współmałżonkowie pozostawali w stosunku pracy.

Wyniki osób bezrobotnych i ich rodzin porównywano z wynikami osób, które nie doznały stresu bezrobocia. Grupa kontrolna liczyła 50 rodzin i była homogeniczna w stosunku do rodzin kryterialnych pod względem wymienionych wyżej cech.

WYNIKI

1. Ogólne oceny kompetencji rodzinnych w grupie rodzin bezrobotnych

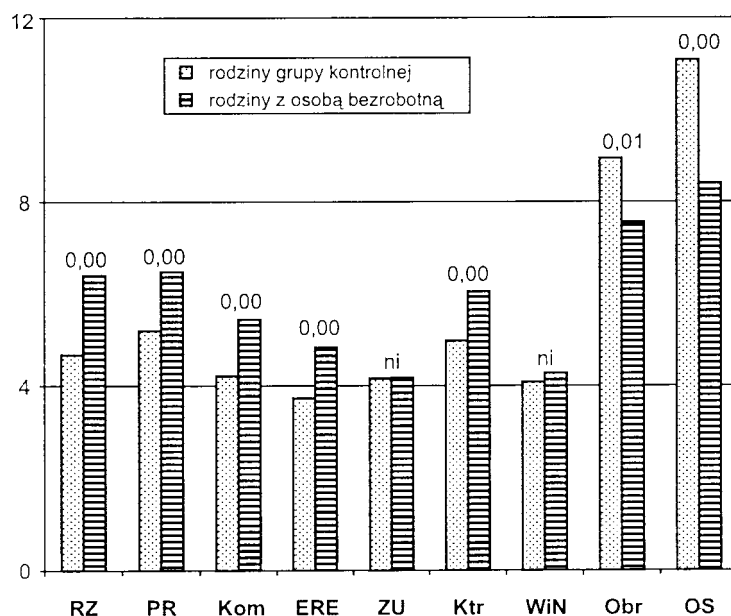
Pierwszy problem badawczy dotyczył ogólnej sytuacji w rodzinach, w których jedno z rodziców jest osobą bezrobotną. Przedmiotem porównania były uśrednione ogólne oceny rodziny w wymiarach życia rodzinnego, ujętych w koncepcji teoretycznej systemu rodziny. Wskaźnikiem funkcjonalności jest średnia ocen wszystkich członków rodziny, która odzwierciedla uogólnione poczucie kompetencji zaradczych w poszczególnych obszarach swojego funkcjonowania. Im niższe są oceny w KR, tym wyższy jest poziom funkcjonalności rodziny w danym obszarze; inaczej interpretuje się wyniki w skalach OS i Obr, gdzie zarówno wyniki wysokie, jak i wyniki niskie mogą znamiionować istnienie problemów rodzinnych.

Uzyskane wyniki przedstawiono na rys. 1. Zamieszczony na nim wykres obrazuje oceny rodzin „bezrobotnych” w porównaniu z analogicznymi ocenami w grupie kontrolnej. Etykiety zmiennych na rysunku informują o poziomie istotności różnic, obliczonych za pomocą jednostronnego testu ANOVA.

Jak wskazują wykresy, w funkcjonowaniu rodzin z grupy kryterialnej pojawiają się problemy przede wszystkim w instrumentalnych obszarach życia rodzinnego. Rodziny gorzej radzą sobie z występującymi na co dzień trudnościami, pojawiają się problemy z wypełnianiem ról rodzinnych i komunikacją. Potwierdza to pierwszą hipotezę badawczą. Nie udało się jednak w pełni potwierdzić hipotezy kolejnej, która zakładała lepsze radzenie sobie rodzin bezrobotnych w sferze relacji emocjonalnych i uczuciowych. Okazuje się, że wymiar ten nie jest jednorodny. W badanych rodzinach niesatysfakcjonująca jest ekspresja emocjonalna, a negatywna ocena procesów kontrolnych wskazuje na odczuwany przez rodziny chaos i nieprzewidywalność, widoczne w życiu rodziny. Sugeruje to zaburzenie hierarchii pozycji i struktury władzy.

Można natomiast jednocześnie przypuszczać, że klimat uczuciowy w rodzinie nie został naruszony, podobnie jak obowiązujące w niej normy i wartości. Rodzina dotknięta bezrobociem stara się pozostać tą samą rodziną, jaką była przed zaistnieniem sytuacji stresowej, chociaż wyraźnie jest widoczne, że nie radzi sobie skutecznie z rozwiązywaniem różnych problemów. Można też zauważyć wyraźny spadek ogólnej samooceny. Rodziny te czują się gorsze

od innych rodzin, które są dla nich punktem odniesienia. Nie ukrywają jednak tego, a wręcz przeciwnie: słabe tendencje obronne sugerują, że mogą ekspicyjnie „obnosić się” ze swoim problemem, oczekując ze strony otoczenia współczucia i okazania pomocy. Hipoteza druga została więc potwierdzona tylko częściowo.

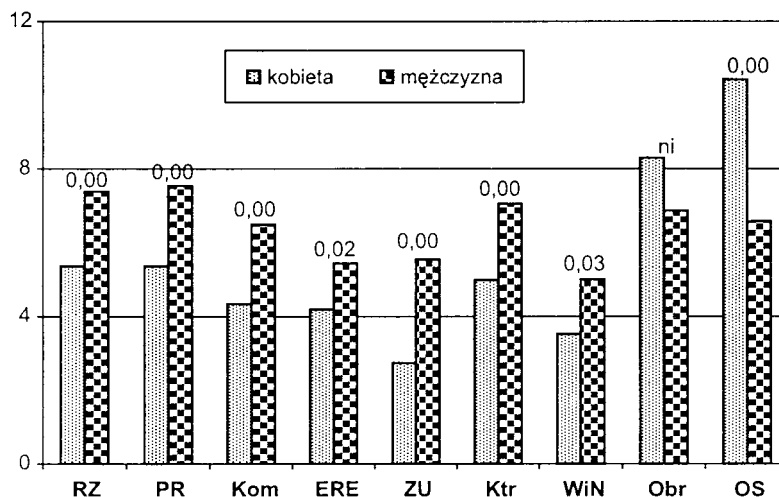
Rys. 1. Średnie oceny ogólnorodzinne w rodzinach z osobą bezrobotną, w porównaniu z grupą kontrolną

Objaśnienia: liczby umieszczone nad „słupkami” wykresów oznaczają poziom istotności różnic pomiędzy wartościami danej zmiennej w porównywalnych grupach; ni oznacza nieistotny; objaśnienia skrótów nazw zmiennych – w tekście

Dotychczas przedstawione wyniki wskazują na destrukcyjny wpływ stresu związanego z bezrobociem na system rodzinny, który poprzez podtrzymywanie więzi i stylu życia rodziny, a także – poprzez wzrost otwartości – stara się utrzymać dotychczasowy poziom systemowej integracji.

2. Ocena rodzinna z perspektywy osoby bezrobotnej

Kolejny problem wyrażony został w pytaniu, czy rodziny, w których pracę utracił mężczyzna, funkcjonują na podobnym poziomie, jak rodziny, gdzie osoba bezrobotną jest kobieta. Uzyskane w tym zakresie wyniki ilustruje rys. 2.

Rys. 2. Oceny rodzinne a osoba bezrobotna

Objaśnienia: oznaczenia liczbowe nad „słupkami” wykresów oznaczają poziom istotności różnic ogólnych ocen kompetencji rodzin w zależności od tego, czy osobą bezrobotną jest żona (matka) czy mąż (ojciec); ni oznacza nieistotny; objaśnienia skrótów nazw zmiennych – w tekście

Jak wskazuje wykres zamieszczony na rys. 2, w większości ocenianych obszarów zdecydowanie gorzej funkcjonują te rodziny, w których osobą bezrobotną jest mężczyzna (mąż i zarazem ojciec). Przejawy dysfunkcji systemu rodzinnego widoczne są przede wszystkim w zakresie pełnienia ról rodzinnych oraz komunikacji. Zaburzeniu ulegają procesy kontrolne, w życie rodziny wkrada się chaos, który, jak można sądzić, wpływa negatywnie nawet na ogólnie nie zaburzone więzi uczuciowe we wszystkich rodzinach osób bezrobotnych (bardzo istotna różnica w zakresie relacji afektywnych pomiędzy rodzinami z bezrobotnym mężem/ojcem a rodzinami z bezrobotną żoną/matką). W rodzinach tych dominuje także niskie poczucie wartości; czują się one zdecydowanie gorsze aniżeli rodziny z bezrobotną żoną i matką. W tych ostatnich natomiast przeważa przekonanie, że są one funkcjonalnie bardziej sprawne we wszystkich wymiarach.

W świetle tych rezultatów odpowiedź na pytanie drugie jest jednoznaczna i zdecydowana: utrata pracy przez mężczyznę okazała się silniejszym stresorem dla całej rodziny, niż utrata pracy przez kobietę. Różnica ta odzwierciedla tradycyjny sposób pojmowania ról społecznych i rodzinnych. Utrata pracy przez mężczyznę, głównego żywiciela w typowej rodzinie, pociąga za sobą spadek poziomu życia i problemy z zaspokajaniem niektórych potrzeb (szczególnie materialnych). Ale jednocześnie zmusza jego żonę do podjęcia zwiększonego wysiłku w celu utrzymania domu, w związku z czym ma ona mniejsze

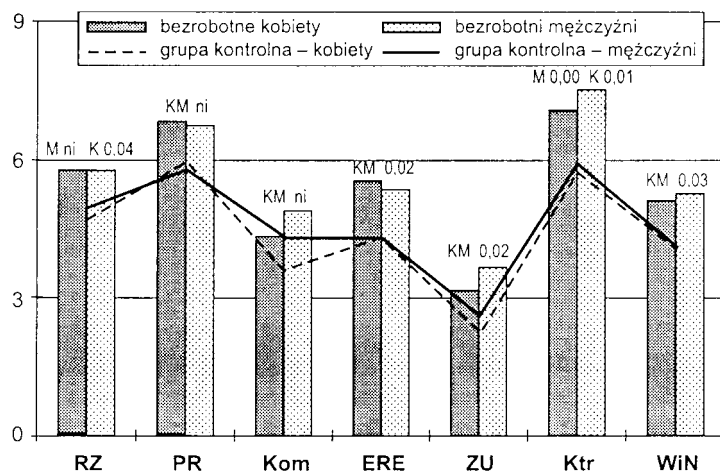
możliwości zaspokajania potrzeb emocjonalnych członków rodziny, co jest zgodne z powszechnym wizerunkiem kobiety – gospodyni domowej i matki. Powstaje jednak pytanie, jakie są granice generalizacji takiego wniosku. Wydaje się, że ujawniona w badaniu prawidłowość jest uzależniona kulturowo i społecznie. W środowiskach, gdzie prowadzono badanie, prawdopodobnie tradycyjny sposób pojmowania ról i funkcji rodzinnych jest mocno ugruntowany. Natomiast w dużych miastach siła tej tradycji jest zapewne znacznie mniejsza. Można więc sądzić, że badania osób zamieszkujących wielkie ośrodki miejskie, a w dodatku takich, które legitymują się wyższym poziomem wykształcenia, mogłyby ujawnić zależności niezgodne z wyżej opisanymi.

3. Samooceny osób bezrobotnych a oceny rodzinne

Każdy człowiek ocenia siebie na różnych wymiarach. Przede wszystkim za podstawę samooceny przyjmuje swoje indywidualne cechy psychiczne i fizyczne, ale ważnym wyznacznikiem oceny siebie jest także miejsce zajmowane w strukturze społecznej. Z tego punktu widzenia oceniamy adekwatność swojego miejsca w otoczeniu oraz zgodność zajmowanej pozycji z indywidualnymi standardami, w kontekście wspomnianych już indywidualnych możliwości i predyspozycji, a także w kontekście oczekiwań ze strony innych ludzi. Najbliższym każdemu człowiekowi otoczeniem jest jego rodzina. Pełni w niej określone role i bez wątpienia sposób ich realizacji jest podstawą oceny siebie jako osoby pasującej, bądź nie, do takiej, a nie innej roli. Utrata pracy i jej bezskuteczne poszukiwanie to sytuacja niepowodzenia, spostrzegana często jako osobista klęska życiowa, która radykalnie obniża indywidualną ocenę własnej osoby (m. in.: M a n e k, 1991; R a t a j c z a k, 1995). Można więc przypuszczać, że wpływając na indywidualną samoocenę osoby bezrobotnej, rodzi również obawy o sposób pełnienia jej roli w rodzinie. Znalazłoby to wyraz w obniżeniu rodzinnych samoocen osób bezrobotnych. W celu rozstrzygnięcia tego problemu porównano samooceny bezrobotnych kobiet i bezrobotnych mężczyzn, na tle grupy kobiet i mężczyzn z rodzin nie dotkniętych problemem bezrobocia (grupa kontrolna). Wyniki ilustruje rys. 3.

Okazuje się, że długotrwale bezrobocie zdecydowanie obniża samoocenę rodzinną wszystkich osób badanych. Charakterystyczne jest, że poczucie dysfunkcyjności raczej nie dotyczy wymiarów instrumentalnych (jedynie kobiety czują się nieco mniej zaradne w zakresie codziennych spraw domowych – różnica w skali RZ na poziomie 0,04). Obejmuje natomiast samooceny kobiet i mężczyzn we wszystkich pozostałych obszarach, a więc w zakresie życia uczuciowego, norm i reguł, rządzących dotychczas życiem rodziny, ale przede wszystkim – kontroli. Może być wskaźnikiem poczucia utraty pano-

wania nad życiem rodziny, poczucia, że sprawy rodziny – życie dzieci, współmałżonka itd. – „wymykają się z rąk”. Można przypuszczać, że kryje się za tym silne poczucie winy osób bezrobotnych, które siebie obarczają winą za zaistniałą sytuację.

Rys. 3. Samooceny rodzinne bezrobotnych kobiet i mężczyzn na tle grupy kontrolnej
 Objasnienia: liczby oznaczają poziomy istotności różnic między wynikami osób bezrobotnych (wykres słupkowy) a wynikami grupy kontrolnej (wykres liniowy) – podano tylko różnice statystycznie istotne na poziomie niższym niż 0,05; K – kobiety, M – mężczyźni; objaśnienia skrótów nazw zmiennych – w tekście

Trzeci problem badań obejmował również pytanie o to, czy ogólne oceny rodzinne pozostają w związku z samooceną w roli członka rodziny. Odpowiedzi na to pytanie szukano poprzez analizę związków pomiędzy samoocenami rodzinnymi osób bezrobotnych a ogólną oceną funkcjonalności rodziny. Wyniki, wyrażone wartością współczynników korelacji, przedstawiono w tab. 1.

Wyróżniono (półgrubym drukiem) w niej te wartości, które można uznać za wskaźniki silnego związku pomiędzy zmiennymi (korelacja powyżej 0,6). Porównanie rozkładów wartości dla bezrobotnych kobiet i mężczyzn pokazuje, że niska samoocena tych ostatnich przekłada się w przeważającej liczbie wymiarów rodziny na niską ocenę jej kompetencji. Można więc stwierdzić, że obniżona w związku ze stresem bezrobocia samoocena rodzinna mężczyzn stanowi poważne zagrożenie kryzysowe dla całości systemu rodzinnego. Nie pozostaje w sprzeczności z tym wnioskiem nawet brak korelacji odnośnie do wymiaru kontroli, który można interpretować jako wynik działania silnych mechanizmów obronnych „głowy rodziny”.

Tabela 1
Związek pomiędzy samooceną rodzinną osoby bezrobotnej a średnią ogólną oceną rodziny

Wartości ogólnej oceny rodziny	Wartości korelacji pomiędzy samooceną rodzinną a ocenami ogólnymi													
	bezrobotne kobiety							bezrobotni mężczyźni						
	RZ	PR	Kom	ERE	ZU	Ktr	WiN	RZ	PR	Kom	ERE	ZU	Ktr	WiN
RZ1	0,68**	0,59**	0,61**	0,35	0,53*	0,19	0,62**	0,68**	0,63**	0,89**	0,68**	0,84**	0,53**	0,73**
PR1	0,67**	0,56**	0,80**	0,52*	0,55**	0,38	0,61**	0,68**	0,56**	0,79**	0,56**	0,72**	0,56**	0,78**
Kom1	0,57**	0,46*	0,56**	0,39	0,38	0,23	0,51*	0,63**	0,53**	0,83**	0,55**	0,79**	0,55**	0,75**
ERE1	0,77**	0,70**	0,70**	0,55**	0,67**	0,40	0,57**	0,63**	0,63**	0,85**	0,68**	0,85**	0,53**	0,68**
ZU1	0,37	0,31	0,47*	0,26	0,25	0,05	0,57**	0,65**	0,40	0,81**	0,50*	0,67**	0,37	0,72**
Ktr1	0,19	0,14	0,27	0,13	0,05	-0,21	0,33	0,32	0,34	0,46*	0,06	0,35	0,35	0,41
WiN1	0,26	0,45*	0,35	0,53*	0,42	0,36	0,58**	0,55**	0,45*	0,69**	0,71**	0,66**	0,40	0,69**
Obr1	-0,51*	-0,43*	-0,41	-0,08	-0,31	-0,24	-0,38	-0,46*	-0,42*	-0,57**	-0,49*	-0,53**	-0,48*	-0,64**
OS1	-0,38	-0,21	-0,31	-0,30	-0,17	0,11	-0,33	-0,40	-0,57**	-0,45*	-0,53**	-0,54**	-0,55**	-0,57**

Objaśnienia: wyróżniono wartości korelacji wyższe niż 0,6; * korelacja istotna na poziomie 0,05; ** korelacja istotna na poziomie 0,01.

Kobiety pozostające bez pracy mają również obniżoną samoocenę rodzinną, ale nie stanowi to aż tak dużego zagrożenia dla integralności całej rodziny, jak w przypadku mężczyzn. Przede wszystkim bezrobocie kobiet nie wpływa w tak dużym stopniu na ogólną atmosferę uczuciową w rodzinie, obniżając jedynie, do pewnego stopnia, ocenę kompetencji rodziny w zakresie funkcji instrumentalnych: realizacji zadań i pełnienia ról.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przedstawione w tym artykule wyniki badań potwierdzają powszechnie już funkcjonujące przekonanie o tym, że bezrobocie nie jest tylko kwestią samego bezrobotnego, lecz także jego rodziny. Pokazują ponadto, że problem ten nie ogranicza się wyłącznie do materialnego poziomu życia. Obejmuje całe spektrum zjawisk, mających miejsce w rodzinie i stanowi potencjalne zagrożenie dla integralności całego systemu. Rodziny dotknięte bezrobociem stają się dysfunkcyjne głównie w obszarach instrumentalnych – codzienne, życiowe sprawy przysparzają im większych trudności, niż to miało miejsce dotychczas, a w życiu rodziny pojawia się poczucie chaosu i braku perspektyw. Są to bez wątpienia te obszary rodziny, które mogą stanowić źródło kryzysowej dezintegracji. Systemy rodzinne usiłują sobie z tym radzić poprzez zacieśnianie więzi uczuciowych, a także – konsekwentne przestrzeganie norm i reguł regulujących życie rodzinne.

Taki wzorzec adaptacyjny z jednej strony zwiększa spójność i jedność rodziny, ale z drugiej – jest on wzorcem morfostatycznym (stabilizującym system) i można mieć wątpliwości, czy będzie sprzyjał rozwojowi rodziny i konstruktywnemu uporaniu się z zagrażającym jej kryzysem.

Długotrwała sytuacja braku pracy wpływa negatywnie na samooceny osób bezrobotnych, ale co więcej – prawdopodobnie obniża również ich samooceny rodzinne. Może to rodzić poczucie nieadekwatności w roli rodziców i małżonków, powodować niepewność i poczucie zagrożenia. Przejawy dysfunkcyjności rodzinnej są szczególnie dotkliwe w tych rodzinach, gdzie osobą bezrobotną jest mężczyzna, co zapewne związane jest z ugruntowanym kulturową tradycją sposobem pojmowania ról rodzinnych kobiet i mężczyzn.

Przedstawione wyniki badań prowadzą do pewnych wniosków praktycznych. W ich świetle oczywiste jest, że pomoc osobom bezrobotnym nie może ograniczać się jedynie do przyznania zasiłków materialnych. Zakres działania instytucji pomocy społecznej powinien obejmować także oddziaływania psychospołeczne, np. o charakterze profilaktycznym (wobec dzieci), integracyjnym i samopomocowym. Tworząc takie programy należy ponadto pamiętać o tym, że szczególnie zagrożone kryzysem są rodziny bezrobotnych mężczyzn, których pozostawienie samym sobie, bez koniecznego wsparcia psychologicznego, stanowi zagrożenie kryzysowe dla całych ich rodzin.

BIBLIOGRAFIA

- Beauviale A., Barbaro de B., Namysłowska I., Furgal M. (2002), *Niektóre psychometryczne własności Kwestionariuszy do Oceny Rodziny*, „Psychiatria Polska”, **1**, 29–40
- Cierpka M., Frevert G. (1994), *Die Familienbögen*, Hogrefe-Verlag GmbH & Co., Göttingen
- Epstein N. B., Baldwin L. M., Bishop D. S. (1983), *The McMaster Family Assessment Device*, „Journal of Marital and Family Therapy”, **9**, 2, 171–180
- Epstein N. B., Bishop D. S., Baldwin L. M. (1982), *McMaster Model of Family Functioning: A View of the Normal Family*, [w:] F. Walsh (ed.), *Normal Family Processes*, The Guilford Press, New York, 115–141
- Manek A. M. (1991), *Psychologiczna problematyka bezrobocia*, „Przegląd Psychologiczny”, **1**, 12–23
- Marzec H. (1999), *Sytuacja dziecka w rodzinie bezrobotnej*, „Problemy Rodziny”, **4**, 30–34
- Radochoński M. (1987), *Choroba a rodzina. Adaptacja systemu rodzinnego do sytuacji stresowej wywołanej chorobą somatyczną*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów
- Ratajczak Z. (1995), *Utrata pracy jako doświadczenie traumatyzujące i wyzwanie rozwojowe*, [w:] Z. Ratajczak (red.), *Bezrobocie. Psychologiczne i społeczne koszty transformacji systemowej*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 71–92
- Rymarz T. (1999), *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania rodzin z problemem bezrobocia*, „Psychologia Wychowawcza”, **1**, 34–39
- Steinhauer P., Santa Barbara J., Skinner H. (1984), *The process model of family functioning*, „Canadian Journal of Psychiatry”, **29**, 89–97
- Świętochowski W. (2001), *Systemowa analiza wybranych uwarunkowań radzenia sobie rodziny ze stresem*, „Zeszyty Naukowe WSH-E”, **2**, 97–109
- Świętochowski W. (2003), *Systemowa diagnoza rodziny z perspektywy psychologicznego konstrukttywizmu*, [w:] T. Rostowska i J. Rostowski (red.), *Rodzina-rozwoj-praca*, Wyższa Szkoła Informatyki, Łódź, 57–72
- Walsh F. (1982), *Conceptualizations of Normal Family Functioning*, [w:] F. Walsh (red.), *Normal Family Processes*, The Guilford Press, New York, 3–42

WALDEMAR ŚWIĘTOCHOWSKI

FAMILY COMPETENCE IN COPING WITH UNEMPLOYMENT DISTRESS

The study presents results of research on family adaptation pattern in situation of unemployment distress. Theoretical basis is McMaster Model of Family Functioning, modified by P. Steinhauer. The method was Family Questionnaire, by M. Cierpka (Cierpka, Frevert, 1994) based on Family Assessment Measure III, by P. Steinhauer *et al.* (1984).

Subjects was unemployed men (23) and women (22) and their families.

The results suggest serious disfunctions in every family system dimensions, except affective involvement. The threat of crisis is deeper in families of unemployed men, whose self-assessment as family member is strongly connected with disfunction of whole family system.

Key words: unemployment stress, family adaptation.